DE CONCENTRATIE VAN DE MACHT IN HANDEN VAN HET STAATSHOOFD

EEN VERGELIJKENDE STUDIE VAN DE MAGHREBLANDEN (ALGERIJE, MAROKKO, TUNESIE)*

door

Fons VAN MENSEL
Eerstaanwezend assistent aan het Seminarie voor het Recht van de Nieuwe Staten
Rijksuniversiteit Gent

RÉSUMÉ — *La concentration du pouvoir dans les mains du chef d'état. Une étude comparative des pays du Maghreb (Algérie, Maroc, Tunisie)* — Les pays du Maghreb ont tous adopté une constitution d'inspiration libérale, colorée toutefois du droit constitutionnel soviétique *dans le cas d'Algérie*. Guidés par l'exemple français de la Ve République, les dirigeants maghrébins ont entouré l'exécutif par des soins particuliers pour renforcer la position du leader charismatique qui a mené son pays à l'indépendance. Il en résulte une forte concentration du pouvoir dans l'exécutif. Sous l'influence de l'Islam, de la situation de crise dans laquelle se trouvent les trois pays, le schème théorique de l'organisation du pouvoir se vide de son contenu classique, pour aboutir à une concentration du pouvoir dans les mains du chef d'état, lui permettant de dominer la fonction exécutive et la fonction législative.

Dans l'article qui suit, nous avons essayé de décrire les circonstances dans lesquelles les systèmes constitutionnels ont été élaborés, en mettant l'accent d'une part sur l'influence qu'exerce l'Islam sur le schème théorétique et d'autre part sur l'histoire coloniale. Ces éléments nous permettent d'avancer la thèse que les *figures* charismatiques de la lutte pour l'indépendance ont pétrifié leur position dans les constitutions maghrébines.

INLEIDING

Zoals alle landen die zich ontrukten uit de koloniale greep, opteerden ook de politici uit de Maghreb bij de opbouw van hun land voor het opstellen van een grondwet. Aangezien de meeste onder hen een westerse opvoeding hadden genoten en derhalve vertrouwd waren met de grondwettelijke beginselen en instellingen van het westen ging hun voorkeur uit naar gekende modellen van de Europese landen,

* Bijgewerkte tekst van de openbare les, gehouden op 10 februari 1977 als laatste proef voor het behalen van de graad van geaggregeerde voor het hoger onderwijs.

zovele bakens van de democratie. Alhoewel de nationale werkelijkheid van de drie landen gekarakteriseerd wordt door het diep gevoel van eenheid, schreven Marokko en Tunesië het beginsel van de scheiding van de machten in hun grondwet, daar het beschouwd werd als de wezenlijke kentrek van de democratie. Alleen Algerije verwierp het beginsel met nadruk en opteerde voor de eenheid van macht. In werkelijkheid strookt het beginsel van de scheiding van de machten niet met het beginsel van de eenheid, met het beginsel van de eenstemmigheid, één van de peilers van de Islam-gemeenschappen (UMMA). Dit laatste beginsel werkt in op het theoretisch grondwettelijk schema, dat daardoor in zekere mate gedenatureerd wordt. Bepaalde trekken van het theoretisch schema, zoals de versterking van het executief, werken daarenboven als catalysator in op de concentratie van macht. In de drie landen immers, onder invloed van de peripetieën in de IVe Franse Republiek, wordt het executief met bijzondere zorgen omringd en wordt het staatshoofd voorgesteld als de steunpilaar van de instellingen. Dit heeft tot gevolg dat de landen van de Maghreb zich een quasi-identieke visie op de staatsorganisatie toemeten. Boven theoretische verschillen en de politieke context uit, wordt de eenheid van macht gerealiseerd, die gepaard gaat met een scheiding van functies, bijwijlen met een samentrekking van functies. De eenheid van macht speelt natuurlijk in het voordeel van de instantie die beschouwd wordt als zijnde representatief voor de eenheid of die zich opwerpt als de belichaming van de eenheid. Door zijn aard zelf geniet die instantie een prestige dat van voor de inrichting van de instellingen dateert, aan de uitbouw waarvan zij ligt.

Ons opstel is beperkt van draagwijdte. Wij beogen alleen dit:

1. impliciet aan te tonen dat wij tegenover landen staan die, al behoren zij tot de Derde Wereld, aan de basis liggen van grondwettelijke en politieke experimenten die het bestuderen waard zijn;
2. de achtergronden te beschrijven waartegen de grondwettelijke systemen werden opgebouwd; de nadruk leggend op de invloed van de Islam op het theoretisch schema en de elementen puttend uit de koloniale geschiedenis die ons toelaten te stellen dat tijdens die periode figuren en instellingen op de voorgrond traden, die na het bereiken van de onafhankelijkheid hun verworven machtsposities in de grondwet inbouwden;
3. binnen het formeel schema, dat als catalysator werkt, het overwicht van het staatshoofd binnen de executieve en de legislatieve functie te behandelen.

I. DE INVLOED VAN DE ISLAM

Voor een goed begrip van de grondwettelijke instellingen, en vooral van vreemde grondwettelijke instellingen, is een historische terugblik onontbeerlijk. Dit geldt nog meer voor landen die de kolonisatie ontgroeid zijn. In dit verleden ontwikkelden zich krachten, werden machtsposities verworven, die na de dekolonisatie hun stempel drukten op het land, a fortiori op de grondwettelijke vormgeving. Deze algemeen aanvaarde vuistregel zou echter niet gelden voor de landen van de Islam, in het bijzonder voor de Maghreblanden.

Om de grondwettelijke instellingen, vooral om de grote machtsconcentratie in hoofde van ,,de leider" te verklaren, verkondigen auteurs [1] de stelling dat achter de tekst van de grondwetten die in vormgeving en formulering westers aandoen, een andere werkelijkheid schuilgaat die bepaald wordt door de Islam [2]. De decalage tussen het theoretisch schema van de organisatie van de macht en de politieke praktijk, die overal kan waargenomen worden, neemt in de Maghreblanden door de osmose met de Islam zodanige afmetingen aan dat zij op een ontaarding van het theoretisch schema uitloopt. Om de grondwetten derhalve in een juist perspectief te plaatsen, dient men terug te grijpen naar het Arabisch-Muzulmaans politiek systeem, zoals het in het verleden gestalte kreeg in het kalifaat en in het sultanaat [3]. Deze terugkeer tot de bronnen (= authenticiteit) wordt bevestigd in de beginselen van de macht: doorheen de verwijzing naar de Islam — staatsgodsdienst en godsdienst van het staatshoofd — [4] de uitsluiting van de scheiding tussen het wereldlijke en het geestelijke; doorheen het modern, democratisch concept van het volk de blijvende geldigheid van de oude, theocratische notie van ,,Umma", gemeenschap van de gelovigen [5], die in iedere staat de Muzulmannen groepeert en zich kenmerkt aan de hand van regels van het geestelijk, sociaal en politiek leven, die zij trouw blijft sinds de openbaring ervan door de profeet, door een diepgaande samenhang en een overeenstemming m.b.t. het wezenlijke. Dit gevoel van eenheid is zo sterk dat het in werkelijkheid de machtsorganisatie van de landen derwijze beïnvloedt dat aan de instellingen, die na de dekolonisatie uit den vreemde werden overgeplant een betekenis wordt gegeven die totaal verschilt van de oorspronkelijke betekenis [6].

De eenheidspartij wordt in dit licht niet het instrument om de heerschappij van één klasse door te drukken, maar wel om de diepe eenheid van de Muzulmaanse gemeenschap te weerspiegelen. Presi-

dent BOURGUIBA in een rede van 3 oktober 1958 zei het kernachtig: ,,Ce que nous souhaitons, c'est que tous sentent, pensent et agissent comme un seul homme". De meningsverschillen die in de schoot van de partij ontstaan, kunnen slechts van tijdelijke en bijkomstige aard zijn. De mechanismen van vertegenwoordiging zouden een nieuwe vorm van raadpleging zijn [7]. Het is er derhalve niet om te doen alle individuele meningen te vertolken en te vertegenwoordigen. Het komt erop aan de goddelijke wil op te sporen die de gemeenschap naar het goede leidt. De Kalief, de plaatsvervanger van God wordt Zaïm (= de leider) of Raïs (= het staatshoofd), in wie alle macht samenvloeit. Want in bovengenoemd perspectief komt alle macht van God, drager van de soevereiniteit [8], de ,,idjma" (consensus) wordt gelijkgesteld met verkiezingen waaraan slechts één partij mag deelnemen,...

* * *

In de grondwetten van de Magreblanden treft men verwijzingen aan naar de Islam, zodat de bevestiging van de Islam op het niveau van de beginselen sterk is [9]. Maar stemt het niet tot nadenken dat de bevestiging komt van een elite die zelf gelaïciseerd is en die de rol van de Islam minimaliseert, zodat hij geen belemmering vormt voor de ontwikkeling van het land? Typisch in dit opzicht is de uitspraak van BOURGUIBA: ,,Nous ne saurions oublier que nous sommes des Arabes, attachés à la civilisation musulmane, pas plus que nous ne pouvons perdre de vue que nous vivons dans la deuxième moitié du XXe siècle" [10].

Zodanige attitude tegenover de Islam zet aan tot scepticisme t.a.v. de uiteengezette thesis. Te meer daar de vermeende trek naar de authentieke bronnen van de macht in de Muzulmaanse gemeenschappen naar ons gevoel steunt op verwarring. Uit het feit dat de Arabo-Muzulmaanse politieke theorie samenloopt met de huidige organisatievormen van de macht, leidden bepaalde auteurs af dat de politieke regimes bepaald worden door de Islam. Er is beïnvloeding door de Islam, de grote kracht die de Maghreb-bevolking tijdens de koloniale periode behoedde tegen de assimilatiepolitiek van de Fransen. De gewone bevolking leeft met en in de Islam, voorzeker. Maar de vraag dient gesteld of de huidige leiders de Islam niet aanwenden om de machtsconcentratie in handen van één man te verrechtvaardigen. Zou het niet zijn zoals de Marokkaanse wijsgeer ABDELKEBIR KHATIBI stelt: ,,Au fond les classes dirigeantes arabes sont laïcisées. Elles utilisent la

religion comme arme idéologique, parce que le peuple lui est croyant. Ce qui embête considérablement les rationalistes et la gauche arabes : comment lutter contre cette exploitation sans avoir le peuple contre soi ? Alors, souvent on se tait, en attendant que l'infrastructure changera la superstructure..." [11]. Wij benaderen derhalve de thesis behoedzaam, zonder ze echter als waardeloos van de hand te wijzen, vermits ze toch op een aantal vaststellingen steunt zoals : de bestendige bevestiging van de eenheid [12], het afwijzen van elke vorm van oppositie, die onmiddellijk uit de gemeenschap gestoten wordt en zelfs, indien ze haar acties doorvoert, fysisch gelikwideerd wordt [13], doch die tevens zeer gemakkelijk ten koste van duizend en één compromissen opnieuw in de ,,Umma" opgenomen wordt. In combinatie met het gezagsbeginsel wordt op deze basis de consensus van de gemeenschap verwezenlijkt [14].

II. DE CRISISTHEORIE

Andere auteurs, waaronder M. Camau een bijzondere plaats inneemt [15], nemen afstand van bovengenoemde thesis en verklaren zowel het theoretisch schema (de grondwettelijke instellingen) als de politieke praktijk aan de hand van de crisistheorie. Crisis in deze context is geen synoniem van verlamming van een systeem dat veroordeeld is om op korte termijn ineen te storten, noch synoniem van een voorbijgaande moeilijkheid die het politiek en economisch leven verstoort. Het concept duidt aan, ,,de periode waarin de problemen van een systeem tot een punt van ontwikkeling zijn gekomen dat zij om een nieuw antwoord vragen". Om de crisissituatie ten volle te vatten dient men de invloed van het koloniaal fenomeen en de betekenis van de ,,Nationale Beweging" in het onderzoeksveld te betrekken.

Op de vooravond van de kolonisatie van de drie landen was het proces van natie-vorming reeds ver gevorderd, zonder evenwel zijn eindpunt bereikt te hebben : de bereikte eenheid had zich nog niet omgezet in een doorleefd nationaal bewustzijn. De kolonisatie leidt tot de eenmaking van de interne structuur maar tevens tot de afbraak ervan door geheel het land te onderwerpen aan de noodwendigheden van de ontwikkeling van de metropool. De veralgemening van de handelseconomie verhinderde de vorming van interne markten. In deze context wordt de natie als historische kracht geboren : de verslechtering van de levensomstandigheden van de verschillende bevol-

kingslagen brengt hen samen in een gemeenschappelijke aspiratie naar ,,ontwikkeling", die gezien wordt als de negatie van de koloniale staat. Niettegenstaande het gemeenschappelijk karakter van de verzuchting naar ontwikkeling, bezat zij geen eensluidende betekenis voor de verschillende lagen van de autochtone bevolking, gezien hun plaats in het sociaal geheel.

Omwille echter van de overheersende positie van die groep van de bevolking wiens aspiraties tot ontwikkeling de nationalisatie van de koloniale staat impliceert, werd de nationale beweging georiënteerd op het verwerven van de politieke onafhankelijkheid, die zou uitmonden in een staatsvorming, die de antithese zou zijn van de koloniale staat, daar hij de eenheid van de natie in haar aspiratie naar ontwikkeling zou belichamen. Dit vereist twee zaken nl. de eenmaking van de natie door een autocentrische ontwikkeling en de beheersing van de exportsector, die gedomineerd wordt door vreemde krachten.

Algerije, Tunesië en Marokko vormen in dit opzicht, evenveel bijzondere gevallen waarvan hun respectieve evolutie sinds de onafhankelijkheid getuigt. Maar in het algemeen, boven de belangrijke verschillen tussen Algerije, dat voor zich een basisindustrie uitbouwt, Tunesië, dat sinds 1969 zich blijkt te verwijderen van de doelstelling van de autocentrische accumulatie en Marokko, waarvan de economie typisch exportgericht blijft, blijven de drie formaties in meerdere of mindere mate afhankelijk. Vandaar het blijven bestaan of zelfs het verergeren van het onevenwicht inherent aan de afhankelijkheid, met leidende kringen wier omvorming tot nationale bourgeoisie gestoord wordt en de tendens tot marginalisatie die weegt op het grootste gedeelte van de bevolking, dat geen werk kan vinden. De staat-natie van de Maghrebformaties, naar het voorbeeld van de westerse formaties, werpt zich op als vertegenwoordiger van het algemeen belang, als de personificatie van de Natie; zij verwijst min of meer expliciet naar de normen van de liberale democratie; maar gedwongen om het hoofd te bieden aan de crisis, om in de economie tussenbeide te komen, om ideologische druk uit te oefenen en om de politieke macht samen te trekken, ontdoet de staat-natie de beginselen van hun oorspronkelijke inhoud. De heterogeniteit van de structuur van de nationale formatie, alsmede de bijzondere aard van de verdeeldheid van de leidende klassen en het fenomeen van de marginalisatie die daaruit voortvloeit, dragen ertoe bij dat de staat-natie autonomer en meer autoritair wordt dan zijn tegenhanger in de kapitalistische landen.

III. HET DEKOLONISATIEVERLOOP

Zonder ons totaal af te zetten van de Islam die aan het politiek systeem een bijzonder koloriet geeft; zonder ons te verwijderen van de crisistheorie [16], menen wij toch dat vooral het dekolonisatieverloop determinerend heeft ingewerkt op de oriëntatie van het politiek systeem en het politiek regime in de bestudeerde landen. Daar waar de crisistheorie een schema biedt dat de onafhankelijkheid en het autoritair karakter van de staat-natie verklaart, menen wij dat het dekolonisatieverloop een gelaat geeft aan de machtsconcentratie. Wij stellen dat tijdens de dekolonisatieperiode figuren en instellingen op de voorgrond traden die na het bereiken van de onafhankelijkheid hun verworven machtsposities verankerden in de respectieve grondwetten.

* * *

Algerije, Marokko en Tunesië werden één na één door Frankrijk ingepalmd. Algerije werd in 1830 een Franse kolonie. Na de tweede wereldoorlog werd het als „département d'outre-mer" ingelijfd, ten einde de inmenging van de Verenigde Naties te kunnen pareren. Want de juridische fictie maakte het mogelijk dat de Algerijnse problematiek als een Franse binnenlandse aangelegenheid kon worden aangemerkt. Op grond van deze fictie, alsmede van de gevoerde assimilatiepolitiek, waardoor iedere Franse onderdaan Frans staatsburger diende te worden, scandeerden Algerijnse schoolkinderen „Nos ancêtres, les Gaullois..." in alle klassen van Algerije. Tunesië en Marokko werden respectievelijk in 1881 en 1912 protectoraatsgebieden van Frankrijk. Theoretisch betekende dit dat de autochtone politieke instellingen bleven werken. De rol van Frankrijk beperkte zich tot het „beschermen" van beide landen, met dien verstande dat de buitenlandse belangen door Frankrijk rechtstreeks behartigd werden. Nochtans dient men te stellen dat het protectoraatsregime vergleed in een koloniale situatie en dat de Fransen de algemene leiding van beide gebieden op zich namen, zich handig bedienend van de Tunesische en Marokkaanse autoriteiten. Nadat het initiaal verzet was gebroken, groeiden langzaam in de drie landen nationale verzetshaarden met als ultieme doelstelling de bevrijding van hun landen van het koloniaal juk, dat in zijn westerse zelfgenoegzaamheid zwaar op alle lagen van de bevolking drukte.

In Marokko traden tijdens de onafhankelijkheidsstrijd twee uitgesproken weerstandskernen op de voorgrond [18]: de politieke formatie van de Istiqlal (= onafhankelijkheid) [19] en sultan MOHAMMED BEN YOUSSEF, de latere koning MOHAMMED V, na de striemende nationalistische redevoering van 10 april 1947. De Istiqlal greep de geboden kans aan en zij slaagde erin de sultan, mede door het onhandig Frans optreden — de verbanning van de sultan en de aanstelling van de zwakke figuur BEN ARAFA tot sultan — tot vrijheidsheld te verheffen. De partij had het zo begrepen dat het de sultan handig kon aanwenden om in het onafhankelijke Marokko de dominante partij te worden. Nochtans en hierin ligt reeds een eerste aanduiding dat de historische loop de Istiqlal-bedding niet zou volgen, werden de onderhandelingen die naar de onafhankelijkheid leidden, niet gevoerd door de Istiqlal, toch de dominerende partij, maar door sultan MOHAMMED BEN YOUSSEF [20], die onder druk van omstandigheden door de Fransen uit verbanning was teruggeroepen. De Istiqlal protesteerde niet, daar zij nog steeds in de sultan een gewillig instrument vermoedde. Dit betekende dat met het bereiken van de onafhankelijkheid op 7 maart 1956, de sultan, die in al zijn oorspronkelijke prerogatieven hersteld werd, over een enorm prestige beschikte én als afstammeling van de profeet (SHERIF), én als vrijheidsheld. Naast de legendarische figuur van ALLAL-EL-FASSI, de leider van de Istiqlal, plaatste zich de koning-figuur, als tweede politieke aantrekkingskracht.

Het betekende ook dat de sultan alle macht in zich verenigde, zowel de executieve, legislatieve als judidiciaire macht. Naast de sultan, de Istiqlal, die, niettegenstaande zij samenhang miste [21], alle troeven bezat om de dominerende partij in het onafhankelijk land te worden. De sultan nochtans, slaagde erin de overheersende positie van de Istiqlal uit te hollen en zich zelf op te trekken tot de politieke figuur, tot het machtcentrum van Marokko door handig en sluw de verschillende tendenzen binnen de Istiqlal tegen elkaar op te zetten. Hij wist onmiddellijk na de onafhankelijkheid aan de Istiqlal en later aan de U.N.F.P. [22] de schijn van de macht te geven, met behoud evenwel van zijn prerogatieven, met behoud van de controle op het leger [23]. Zolang het aftakelingsproces van de Istiqlal niet voltrokken was, weigerde de sultan het land verantwoordelijke vergaderingen te schenken waarin vertegenwoordigers van het volk, 's lands beleid mee zouden bepalen. Intussen werden de kleinere politieke formaties, ingeplant in feodale en confessionele milieu's, begunstigd en opgefokt tot tegengewicht van de Istiqlal. In november 1958 vaardigde hij een

,,Keure van de publieke vrijheden" uit, die voor iedere politieke beweging de weg opende voor het stichten van een politieke partij. Om zich te handhaven in zijn overheersende positie was immers het bestaan van meerdere politieke partijen noodzakelijk.

Dit verklaart derhalve de lange aanloop voor de uitvaardiging van een grondwet, alsmede de wijze waarop zij werd opgesteld. Alhoewel een ,,Conseil Constitutionnel" (3.11.1960) in het leven was geroepen om de grondwet op te stellen, werkte Hassan II, die inmiddels zijn overleden vader MOHAMMED V was opgevolgd, met enkele medewerkers — waaronder Franse specialisten — zelf de grondwet uit. De inhoud werd geheim gehouden, ten einde de verantwoordelijkheid ervoor niet te moeten delen met de partijen, zelfs niet met de regeringspartijen. De datum waarop het ontwerp van grondwet aan het referendum werd onderworpen, werd door HASSAN II zonder de partijen te raadplegen, vastgesteld. Onder loeiend protest van de partijen werd de grondwet massaal door de bevolking goedgekeurd en op 14 december 1962 afgekondigd. De grondwettelijke bepalingen m.b.t. de politieke partijen zijn de weerslag van de strijd om de macht, die glansrijk door HASSAN II werd gewonnen. Hij gaf de macht een duidelijk gelaat, dat van hemzelf: ,,Le peuple n'obéit pas à un programme, mais à un chef, à un visage, une voix, une personnalité" [24]. Voortaan is de eenheidspartij verboden: ,,les partis politiques contribuent à l'organisation et à la représentation des citoyens. Il ne peut y avoir de parti unique au Maroc" (art. 3 van de drie Marokkaanse grondwetten). Vanaf dat ogenblik wordt de koning de belangrijkste politieke kracht van het land die boven de partijen staat, met achter zich het leger [25]. Hij groeide uit tot de ,,gewapende" scheidsrechter tussen de rivaliserende elites. Tegelijkertijd bond hij, door de traditionele procédés van politieke beïnvloeding, de belangrijkste personages aan het koningshuis. In ruil voor de verstrekte voordelen wordt een volstrekte loyauteit geëist. De loyauteit is verzekerd vermits de meeste cliënten geen alternatief bezitten: de monopolie-positie van de overheid op alle sociale circuits maakt het hen onmogelijk om terug te plooien op een economische of politieke basis.

* * *

In Tunesië bracht de onafhankelijkheidsstrijd H. BOURGUIBA, als leider van de Neo-Destour-partij (DESTOUR = grondwet) op de voorgrond. Gedurende de dekolonisatiestrijd brak hij met de oude Des-

tour-partij, die zich vooral richtte op de eisen van de stedelijke bourgeoisie en omzeggens volledig het groeiend stedelijk proletariaat en de nieuwe intelligentsia van lagere komaf, vooral gevormd in het Sadiki-college, negeerde. Samen met enkele jongeren, stichtte hij in 1934 de Neo-Destour-partij, die hij tot een massapartij uitbouwde. Wanneer hij niet in gevangenschap vertoefde, trok hij langs de dorpen in de Sahel om de bevolking tegen de Franse bezetting op te zetten. Tussen twee opsluitingen in verwezenlijkte, de ,,Verheven Strijder", zoals hij door het volk werd genoemd de verbinding tussen het platteland, de stad, de Sahel, de steppe, de bidonville en het Arabisch kwartier van de steden [26]. Zijn vlammende redevoeringen maakten van hem een mythe. Bourguiba slaagde erin de Neo-Destour uit te bouwen tot een hechte, tuchtvolle politieke partij, waaraan hij zich optrok als de onbetwistbare leider van het Tunesische volk. De enige figuur die de latere positie van H. Bourguiba had kunnen bedreigen, was het staatshoofd, de Bey Monceff die door zijn nationalistische houding tijdens de Tweede Oorlog — een periode waarin alle andere nationalisten waren opgesloten — een enorm prestige verwierf. Na de verdrijving van de Duitsers uit Tunesië in 1943, werd hij echter door de Fransen afgezet, wegens collaboratie en vervangen door een figurant. Dit had onder meer tot gevolg dat op het ogenblik van de onafhankelijkheid er nauwelijks twijfel bestond waar de macht lag.

In de eerste maanden van de interne autonomie heeft een fractie van de traditionele bourgeoisie de kleine bourgeoisie in de schoot van de Neo-Destourpartij nog van de leiding willen dringen. Maar de versterking van de alliantie tussen de kleine bourgeoisie en de arbeiders in de schoot van de Neo-Destour slaagde erin de traditionele bourgeoisie te isoleren [27], en te overwinnen. Het Yoessefisme was de voorlaatste hinderpaal op de weg naar het absoluut meesterschap van Bourguiba. De Bey, die na het opheffen van het protectoraatsverdrag het institutioneel machtscentrum werd, vormde nauwelijks een hindernis. Waar de werkelijke macht lag werd ook duidelijk bij de ondertekening van de onafhankelijkheidsverlening, waar naast dat van de eerste minister Ben Ammar, ook Mongi Slim, de vertegenwoordiger van de Neo-Destour, zijn handtekening plaatste [28]. De Bey werd dan ook zonder enige beroering, op 25 juli 1957 afgezet. Tunesië werd een republiek. Bourguiba werd én president, én hoofd van de regering. Voordien had hij het Nationaal Front, waarin kandidaten zaten van de Neo-Destour, de arbeiders, de industriëlen en middenstanders en de boeren, op grond van de kieswet van 6 januari

1956 [29], naar een verpletterende zege gevoerd, zodat de Neo-Destour vanaf dat ogenblik als de feitelijke eenheidspartij van het land moet beschouwd worden. Na de uitroeping van de republiek verstevigde hij zijn verworven machtspositie door het inrichten van een presidentialistisch regime.

* * *

In Algerije wordt vanaf 1 november 1954 de gewapende strijd gevoerd door het Front de Libération Nationale (F.L.N.), die uiteindelijk op 4 juli 1962 uitloopt op de onafhankelijkheid van het land. Het meest typerend aspect dat aan de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd vastzit, is wel dat geen charismatische figuur op de voorgrond trad. Om dit gebrek te compenseren werd het begrip van ,,de historische leiders" gelanceerd [30], die in het kader van het F.L.N. streden. Dit had tot gevolg dat het F.L.N. het symbool werd van de Algerijnse natie, van het Algerijnse volk.

Dit is ook terug te vinden in de overheersende positie die het F.L.N. inneemt in de eerste en tweede Algerijnse grondwet. Zonder omwegen bevestigden de Algerijnse leiders — en met hen het volk — dat alle macht diende samengetrokken in handen van de partij. De grondwet stelde het collegiaal geleide F.L.N. centraal in het Algerijns staatsleven. De opdrachten waarmee de partij gelast werd, vereisten een sterke organisatie. Nochtans was het F.L.N. als grondwettelijke instelling niet meer dan een theoretische constructie. Het F.L.N. was in de jarenlange strijd doodgebloed en wegens tijdsgebrek, organisatorische tekortkomingen, rivaliteiten en gebrek aan eensluidende doctrine kon het F.L.N. vóór 19 juni 1965 niet als het stevig instrument opgebouwd worden dat nodig was voor de opbouw van het socialisme, voor de leiding van de regering en voor de omlijsting van de massa.

Door het F.L.N. te verheffen boven de grondwet beoogden Ben Bella en zijn volgelingen, die na een machtsstrijd op de voorgrond waren getreden, een zo groot mogelijke vrijheid van actie te bekomen. L. Fougere, legt heel duidelijk de vinger op het machiavellistisch manœuver waar hij stelt dat, ,,c'est la petite équipe groupée autour du Président Ben Bella qui a voulu et obtenu que le régime algérien soit fondé sur un parti unique qui existait à peine encore, mais qui, de ce fait, pouvait être leur œuvre et, par suite, leur moyen d'action essentiel" [31]. Tengevolge van deze onder-organisatie werd het beginsel

van de collegiale leiding verdrongen door BEN BELLA, die in zich alle macht deed samenvloeien. Met een trouwe staf medewerkers beheerste hij het staatsleven, doorheen het F.L.N., doorheen zijn presidentiële positie, tot 19 juni 1965 gesteund door het leger van BOUMEDIENE.
Dezelfde situatie doet zich nu voor in het Algerije van BOUMEDIENE.

IV. INVENTARIS VAN DE GRONDWETTELIJKE TEKSTEN

Tunesië leeft nog onder de grondwet van 1 juni 1959, die echter herhaaldelijk werd gewijzigd [32]. Marokko is aan zijn derde grondwet toe. De huidige grondwet, die dateert van 15 maart 1972 [33] werd pas integraal van kracht na de installatie van het parlement, die plaats greep na de wetgevende verkiezingen van 3 juni 1977 [34]. Zij werd voorafgegaan door de grondwetten van 14 december 1962 [35] en 30 juli 1970 [36]. Aan het eerste grondwettelijk experiment kwam een einde op 1 juni 1965 toen HASSAN II alle macht aan zich trok, als gevolg van de stugge houding van het parlement dat zich niet bereid toonde slechts als politiek steunpunt voor de regering te dienen [37]. De tweede grondwet werd schaakmat gezet tengevolge van de putsch van 10 juli 1971 (= de gebeurtenissen van Skhirat) [38]. Niettegenstaande al deze grondwetten veranderde er in Marokko zeer weinig, want hier geldt ongetwijfeld het gezegde: ,,Plus ça change, plus c'est la même chose".

In Algerije is men aan zijn tweede grondwet toe; zij werd op 22 november 1977 door het volk goedgekeurd. De eerste grondwet, die dateert van 10 september 1963 [39], werd door A. BEN BELLA, de toenmalige president, reeds op 30 oktober 1963 buitenspel geplaatst onder druk van binnen- en buitenlandse moeilijkheden. Na de staatsgreep van kolonel HOUARI BOUMEDIENE werd de eerste grondwet definitief door de proclamatie van 19 juni 1965 geschorst. De ordonnantie van 10 juli 1965, de ,,kleine grondwet" genoemd, vestigde alle macht in een Revolutieraad, die hoofdzakelijk uit militairen bestond [40]. Naast en boven de huidige grondwet bevindt zich het ,,Nationaal Charter", dat de fundamentele bron is van 's lands beleid en van de wetten, alsmede een instrument is voor de interpretatie van de grondwet. Het is het ,,principium et fons" van de natie. Het is een manifest en een pact, die de grote ideologische, culturele, politieke en economische opties van de natie bepalen [41].

V. DE CONCENTRATIE VAN MACHT IN HANDEN VAN HET STAATSHOOFD

Uit wat voorafgaat blijkt dat in de drie landen van de Maghreb, zich een verdoorgevoerde personificatie van de macht voltrekt. De persoon, die als vertegenwoordiger en belichaming van de Natie wordt beschouwd, wordt bron van alle macht, niettegenstaande de grondwetten de soevereiniteit in het volk grondvesten. De persoon die de hoogste functie vervult, wordt de macht, niettegenstaande het theoretisch schema in Marokko en Tunesië zich beroept op het beginsel van de scheiding van de machten. In Algerije, onder invloed van het grondwettelijk recht van de Oostbloklanden, neemt men duidelijk afstand van het beginsel en huldigt men het beginsel van de eenheid van macht. Allemaal woorden die de sterke concentratie in één hand trachten te versluieren, die ingebouwd zit in het theoretisch schema, dat vanwege de Islam-beïnvloeding en de crisissituatie nog een extra-dimensie krijgt. De regimes kunnen zonder meer als volgt gekarakteriseerd worden: ,,één staatshoofd dat daadwerkelijk de macht in handen heeft en uitoefent, met naast zich een zwak parlement". Dit leidt ertoe dat bevoegdheden van executieve en van legislatieve aard uitgeoefend worden door het staatshoofd (= confusion des pouvoirs), die toevallig de figuur is die in de onafhankelijkheidsstrijd of in de jaren nadien, de centrale plaats inneemt in het politieke leven.

Wij belichten ons uitgangspunt in twee onderafdelingen:

1. het overwicht van het staatshoofd binnen de executieve functie;
2. het overwicht van het staatshoofd binnen de legislatieve functie.

A. HET OVERWICHT VAN HET STAATSHOOFD BINNEN DE EXECUTIEVE FUNCTIE

Niettegenstaande de regering o.l.v. een eerste-minister met de jaren geprofileerd wordt, besturen zowel de koning van Marokko, als de presidenten van Tunesië en Algerije hun land zelf. Zij staan echter niet in de vuurlijn. Voor Algerije maken wij voorbehoud omdat de grondwet alleen in de mogelijkheid voorziet voor de president om een eerste-minister aan te duiden. Tot op de dag van vandaag gebeurde dit niet. Zelfs wanneer een eerste-minister aangeduid wordt, blijft de president meester over het executief. Hij bepaalt immers vrij welke bevoegdheden hij overdraagt en hij kan deze beslissing te allen tijde intrekken [42].

Deze algemene vaststelling belet niet dat zowel in Tunesië als in Marokko de regering meer diepgang krijgt. Maar hoe behoedzaam dit proces verloopt, blijkt uit het feit dat het ambt van eerste-minister in Tunesië pas in april 1976 grondwettelijk bestaansrecht kreeg [43]. Dit houdt dan nog rechtstreeks verband met de lichamelijke en geestelijke aftakeling van de ,,Verheven Strijder", die de feitelijke machtsuitoefening overliet aan zijn opvolger NOUIRA, eerste-minister en secretaris-generaal van de Socialistische Destour-Partij (S.D.P.). Alsmede om H. BOURGUIBA rechtstreekse aanvallen te besparen, die hij diende te incasseren ten tijde van de collectivistische landbouwexperimenten die werden doorgevoerd door BEN SALAH. Maar hoe dan ook: de reële macht blijft in handen van de president. De regering, die geleid wordt door de eerste-minister, heeft slechts een opdracht van bijstand. De diepgang nu die de regering in de onderscheiden landen verkrijgt, blijkt uit tal van grondwettelijke bepalingen: in de drie landen verzekert de regering de uitvoering van de wetten en verkrijgt zij de beschikking over de administratie; zo krijgt de eerste-minister het wetgevend initiatief (Ma.), de volheid van de verordeningsmacht (Ma.) of een gedelegeerde verordeningsmacht (Tu., Alg.); de verantwoordelijkheid voor de coördinatie van de ministeriële activiteiten (Ma.). In Marokko, dat om begrijpelijke redenen de andere landen op die weg voorafgaat, krijgt zelfs de ministerraad grondwettelijk gestalte. Bepaalde belangrijke aangelegenheden dienen aan de ministerraad te worden onderworpen, vooraleer een beslissing dienomtrent kan worden genomen. Ter informatie vermelden wij: de vraagstukken i.v.m. de algemene politiek van de staat; de uitroeping van de noodtoestand; de oorlogsverklaring; het opspelzetten van de verantwoordelijkheid van de regering voor de Kamer; de ontwerpen van wet, voor hun neerlegging op het bureau van de Kamer; de verordenende decreten; de decreten die betrekking hebben op de sluiting van de parlementaire sessie; op de buitengewone sessie van de Kamer; de wetsdecreten; het ontwerp van plan; het ontwerp van herziening van de grondwet [44].

Zelfs dit kan niet verdoezelen bij wie de werkelijke macht ligt. Wie het epicentrum van het politiek leven is. Want vergeten wij bij dit alles niet dat het staatshoofd in de drie landen de ministerraad voorzit. Derhalve stelt zich de vraag voor wie de regering uitgebouwd wordt. Alhoewel het een uitspraak is van HASSAN II, geldt ze mutatis mutandis voor de drie Maghreblanden: ,,Le Gouvernement

aura tous les moyens mais... pour exécuter les directives du Roi". Want men kan niet loochenen dat het staatshoofd, direct of indirect, de hand houdt over het executief, zelfs indien beperkingen in de grondwet ingeschreven zijn. Dit komt in de eerste plaats tot uiting in de aanduiding van de regering. Zo benoemt en ontslaat het staatshoofd eigenmachtig de eerste-minister; zo benoemt hij eigenmachtig (Alg., Ma.) of op voorstel van de eerste-minister (Tu.) de overige leden van de regering, die hij in de drie landen eigenmachtig, zowel individueel als collectief mag ontslaan.

Zelfs in Marokko waar de volheid van verordeningsbevoegdheid toebehoort aan de eerste-minister beheerst de koning volledig het executief, vermits hij zonder meer de eerste-minister kan ontslaan. Van zodra deze laatste een te zelfstandige koers gaat varen, en aldus de koning uit het machtscentrum tracht te verdringen, loopt hij het risico voor zijn diensten te worden bedankt. Daarenboven dienen de verordeningen van de eerste-minister tegengetekend te zijn door de minister die met de uitvoering ervan belast is. Welke minister zal bereid gevonden worden om verordeningen mede te ondertekenen die ingaan tegen de wensen van de koning, wiens vertrouwen hij nodig heeft om in de regering te blijven?

Bij dit alles komt nog dat de respectieve grondwetten aan het staatshoofd specifieke bevoegdheden toewijzen, die hij alleen kan uitoefenen. In Marokko waar de koning, in beginsel slechts kan optreden in samenwerking met de eerste-minister, dienen de belangrijkste dahirs, die slaan op zijn rol van scheidsrechter en op de werking van de instellingen, niet tegengetekend te worden door de eerste-minister. Kortom: het staatshoofd houdt strak de teugels in handen in het kader van het executief. De macht blijft liggen bij het ,,Staatshoofd-Meester". Indien men daaraan toevoegt dat de bepaling en de uitvoering van de buitenlandse politiek in de handen van het staatshoofd liggen, vermits hij de verdragen ondertekent en ratificeert, hij ambassadeurs accrediteert, de oorlog verklaart, de noodtoestand afkondigt, hoofd van het leger is [45], dan raakt men allengs overtuigd dat het executief van de Maghreblanden onder leiding staat van het staatshoofd. Om een nog preciesere voorstelling te krijgen van zijn machtspositie, mag niet uit het oog verloren worden dat hij, in de republieken, tevens voorzitter is van de eenheidspartij of het tot voor kort was (Tu.). De rechtstreekse verkiezing door het volk, geeft nog een extra-dimensie aan het presidentieel ambt. In Marokko gelden terzake uiteraard andere

regels. De dubbele hoedanigheid van leider van de gelovigen „Amir al Mouminine" en die van de „Verheven Vertegenwoordiger van de Natie", doen de monarch boven alle andere instellingen uitstijgen. De alomtegenwoordigheid van de koning, het overwicht van de koninklijke macht is één van de overheersende kentrekken van het Marokkaans grondwettelijk systeem.

En indien er nog iets mis mocht gaan, dan beschikt het staatshoofd nog steeds over een noodrem. In de drie landen mag hij in bijna gelijkaardige omstandigheden — bedreiging van de territoriale integriteit, van de onafhankelijkheid en van de werking van de instellingen — de noodtoestand afkondigen en alle macht aan zich trekken. Voor de uitoefening van dit recht dient slechts aan formele voorwaarden voldaan te worden: advies van de voorzitter van het Constitutioneel Hof; en boodschap aan de Natie (Ma.); raadpleging van de eerste-minister, en de voorzitter van de Assemblée Nationale (Tu.); bijeenroeping van de partij en de regering (Alg.). Voor het overige blijft het staatshoofd alleenrechter over de opportuniteit, over de duur en over de uitgebreidheid van de bevoegdheden die hij zich toekent. Gedurende de noodtoestand treden de staatshoofden als echte dictators op.

***

Staatshoofd en regering beschikken derhalve over enorme bevoegdheden. Nochtans zijn zij niet almachtig: in de drie landen functioneren instellingen die als censor van de regering optreden. In Tunesië: een administratieve rechtbank; in Marokko: de gewone rechtbanken. Door de toekenning van de volheid van de verordeningsbevoegdheid aan de eerste-minister, kunnen voortaan de administratieve handelingen in Marokko opnieuw onderworpen worden aan de gerechtelijke controle. In 1970 had het Hooggerechtshof immers vastgesteld dat de koning geen administratieve overheid is, en dat dientengevolge zijn acten niet onderworpen waren aan enige gerechtelijke controle, te meer daar de rechterlijke macht in zijn naam werd uitgeoefend [46]. Deze regel geldt vanzelfsprekend nog voor de dahirs d.w.z. de koninklijke decreten: „Le pouvoir royal avec tout ce qu'il comporte comme missions telles que celles dont le Roi est investi dans les domaines législatif, judiciaire et administratif constitue une unité indivisible. Il n'est pas possible d'en dissocier l'aspect administratif pour le soumettre au contrôle judi-

ciaire... Le bon sens, les textes et la logique s'y opposent. L'immunité doit être reconnue aux dahirs chérifiens et à toutes les décisions royales" [47]. Dit betekent dat op de dahirs het regime van de ,,actes de gouvernement" toepasselijk is [48]. In Algerije gebeurt de controle door de nationale instellingen en de permanente organen van de staat. De controle omtrent de conformiteit van de administratieve handelingen aan de wetgeving en aan de directieven van de staat werd toevertrouwd respectievelijk aan het Opperste Gerechtshof en aan de hoogste organen van de partij (F.L.N.) en de staat.

B. HET OVERWICHT VAN HET STAATSHOOFD BINNEN DE LEGISLATIEVE FUNCTIE

Om de preciese plaats van de wetgevende assemblees op de waardeschaal van de macht te kennen, past het erop te wijzen dat Algerije en Tunesië éénpartij-staten zijn. Daardoor wordt het vertegenwoordigend stelsel als zodanig de ruggegraat gebroken [49]. Doorheen de werking van de partij heeft het staatshoofd immers zeggenschap over de samenstelling van de assemblees. In Algerije kunnen slechts kandidaturen voorgedragen worden door het F.L.N. [50]. Deze voor-selectie wordt dan in algemene verkiezingen bekrachtigd, en vermits het staatshoofd tevens secretaris-generaal van het F.L.N. is,... Tunesië is theoretisch een meerpartijen-land. Alleen de communistische partij is er verboden. Maar sinds de verkiezingen van 1959 heeft geen enkele groep het gewaagd tegenkandidaturen voor te stellen. Trouwens de kieswet van Tunesië [51] die een meerderheidskiesstelsel uitdoktert, bevoordeligt vanzelfsprekend de S.D.P. Vermits ook hier tot voor kort het staatshoofd secretaris-generaal van de partij was, hoeft het geen verder betoog. In Marokko, wegens het grondwettelijk verbod gericht tegen de eenheidspartij, kan het staatshoofd de samenstelling van de Kamer nauwelijks beïnvloeden. Het kan gebeuren dat de kiezers een hem vijandige kamer samenstellen, zo dat het in dit land theoretisch mogelijk moet zijn dat de kamer uitgroeit tot een tegengewicht voor de absolute koninklijke macht. Nochtans, en wij benadrukken dit, hebben de verkiezingen in Marokko nog nooit in het teken gestaan van de betwisting van het leiderschap van de koning. Zij beogen veeleer de aanduiding van vertegenwoordigers die naast de ,,Verheven Vertegenwoordiger van de Natie" geroepen worden om de soevereiniteit uit te oefenen. De strijd tussen de verschillende tendenzen speelt zich af in een politieke en ideologische context, die

de onmiddellijke invraagstelling van het leiderschap van de troon uitsluit; de toepassing van het beleid dat als alternatief wordt aangeboden blijft ondergeschikt aan de fundamentele opties van de koning. Maar hoe dan ook: wij stellen in het algemeen vast dat in geen enkel Maghreb-land het parlement het staatshoofd kan verhinderen effectief en ten principalen titel alle staatsfuncties uit te oefenen. Dit blijkt na een onderzoek van de werkelijke bevoegdheden van de assemblees en van de bevoegdheden van het executief t.o.v. de assemblees.

* * *

Eerst en vooral dit: in navolging van de Franse grondwet van 1958 is in Marokko en in Algerije het domein van de wet beperkt. Het is theoretisch wel een gereserveerd domein, maar tegelijkertijd dan toch een toegewezen domein. Al wat daarbuiten valt behoort tot de verordende bevoegdheid. Dit houdt in dat het executief de bevoegdheid bezit om bindende voorschriften te maken voor alle materies die buiten het domein van de wet vallen. Alleen in Tunesië beschikt de Assemblee Nationale over de volheid van de wetgevende bevoegdheid. Veel verschil tussen beide regelingen is er echter niet. Want zowel het gereserveerd als het algemeen wetgevend domein worden afgebroken door de mogelijkheid die aan de uitvoerende macht gegeven wordt om wetsdecreten, die weliswaar moeten geratificeerd worden door de assemblée, te nemen. Wetsdecreten die zoals in Algerije tussen de sessies van het parlement genomen kunnen worden, hetzij gedurende 6 maanden van het jaar; of wetsdecreten die zoals in Tunesië en Marokko én gedurende de periode van het parlementair reces, én na bevoegdheidsverklaring door het parlement voor een bepaald doel en voor een bepaalde periode kunnen genomen worden. De latere bekrachtiging door het parlement, dat op bovengemelde wijze is samengesteld, kan onmogelijk met een vorm van controle gelijkgesteld worden.

* * *

Naast dit belangrijk feit, stellen wij vast dat het executief ingrijpend in de werking en in de bevoegdheden van het parlement tussenkomt. Het parlement keurt de wet goed, maar in de drie landen is het staatshoofd belast met de afkondiging ervan. In Tunesië

en Algerije is hij gebonden aan termijnen binnen dewelke de afkondiging dient te geschieden. Nochtans mag hij de Kamer (binnen bepaalde termijnen) verzoeken een wet die hem niet ligt, een tweede maal te onderzoeken. De assemblées moeten zich bij dit verzoek neerleggen. Indien het ontwerp van wet daarop door een 2/3 meerderheid wordt goedgekeurd, dient de wet binnen een tweede termijn afgekondigd en gepubliceerd te worden (Tu., Alg.). In Marokko wordt de greep op de wet zelfs nog vergroot, vermits de koning, die de wet afkondigt, aan geen termijn gebonden is. Indien derhalve na een tweede behandeling een wet de koning nog niet bevalt, kan hij ze nog altijd veilig opbergen in een dossier en daar tot rust laten komen... Deze interpretatie zou stroken met de Islamitische ondertoon van de grondwettelijke bepalingen. In de Koran, noch in de historische traditie vindt men enig spoor van verplichting die op de vorst zou rusten om de wet af te kondigen. In zoverre dat men zich afvraagt of de grondwettelijke verplichting wel verenigbaar is met het Muzulmaans recht, dat aan de afstammeling van de Profeet een algemeen controlerecht op alle staatsinstanties toekent. De koning is toch de Verheven Vertegenwoordiger van de gemeenschap, waaraan de kamer van volksvertegenwoordigers ondergeschikt is en die trouwens, in weerwil van de grondwettelijke bepalingen, slechts adviezen uitbrengt, zoals blijkt uit een installatierede van HASSAN II: ,,Votre rôle est de donner des avis et des conseils ainsi que de participer à des discussions fructueuses". Daaruit blijkt derhalve duidelijk dat de Kamer slechts raadgevingen en adviezen, zij het onder de vorm van wetten, uitbrengt waaruit de koning selecteert al hetgeen hij nuttig acht voor de gemeenschap.

* * *

In de drie landen deelt de assemblee het wetgevend initiatief, ofwel met het staatshoofd (Alg., Tu.), of met de eerste-minister (Ma.); hierbij dient vermeld dat de buiten-parlementaire initiatieven voorrang hebben. Alsof dit nog niet voldoende is, werden nog verdere remmen ingebouwd op het wetgevend initiatief van de assemblees: alle voorstellen van wet dienen medeondertekend te worden door een aantal vertegenwoordigers; voorstellen van wet die een financiële weerslag hebben worden niet in behandeling genomen, tenzij zij een systeem van kostendekking uitwerken dat geen verzwaring van de financiële lasten met zich meebrengt.

Het staatshoofd mag tevens boodschappen tot de Assemblee en de Natie richten, die het wetgevend werk determinerend kunnen beïnvloeden. In Marokko, mogen de boodschappen niet het voorwerp uitmaken van een debat, in de assemblee. Bovendien beschikken staatshoofd en regering over grondwettelijke middelen om de werking van het parlement grondig te beïnvloeden. Benevens het feit dat het parlement in buitengewone zitting kan worden samengeroepen door de regering, zowel in Algerije als in Marokko; en dat het staatshoofd in Marokko tevens de gewone zittijd van het parlement mag afsluiten, stippen wij aan dat het staatshoofd, naar eigen goeddunken (Ma.), of na raadpleging van bepaalde instanties (Alg.), of nadat de assemblee een motie van wantrouwen tegen de regering goedkeurde (Tu.), het parlement mag ontbinden. Deze bevoegdheid hangt steeds als een zwaard van Damocles boven het hoofd van de parlementsleden. Ten einde een bepaalde stabiliteit te waarborgen, stipuleert de Marokkaanse grondwet dat de Kamer die na de ontbinding verkozen wordt, niet gedurende een jaar kan ontbonden worden.

* * *

Om als het ware de doodsteek te geven aan het parlement, voorzien de drie grondwetten in de mogelijkheid voor het staatshoofd om, onder voorwaarden die uiteenlopen, ontwerpen en voorstellen van wet aan een referendum te onderwerpen. In Algerije kan de president alle wetsontwerpen en wetsvoorstellen zonder aan enige belemmering gebonden te zijn rechtstreeks aan het volk d.m.v. een referendum onderwerpen. In Marokko kan de koning het nadat de ontwerpen en voorstellen van wet op zijn aanvraag een tweede maal werden behandeld. Dit geldt zelfs voor de ontwerpen en voorstellen van wet die een herziening van de grondwet tot voorwerp hebben. In Tunesië heeft het staatshoofd enkel dit recht wanneer het gaat over ontwerpen van wet m.b.t. de organisatie van de openbare macht of houdende ratificatie van een verdrag, dat een weerslag heeft op de werking van de instellingen.

* * *

En de tegenmacht van het Parlement? Wij zullen dit nagaan i.v.m.:

1. het recht om de staatsbegroting vast te stellen;
2. de mogelijkheid om het staatshoofd, de regering ten val te brengen.

In het algemeen wordt aanvaard dat het recht om de begroting vast te stellen één van de wezenlijke voorrechten is van het parlement. Door de gedetailleerde vaststelling van de staatsuitgaven en van de middelen om daarin te voorzien, kan het parlement het regeringsbeleid determinerend beïnvloeden. In Marokko keurt de assemblee de financieringswetten goed alsmede de investeringsuitgaven die voortvloeien uit de toepassing van het plan. Maar ook deze bevoegdheid wordt sterk uitgehold. Het executief mag bij decreet immers kredieten openen, indien het budget niet is goedgekeurd per 31 december; de investeringsuitgaven vastgelegd in het plan worden slechts eenmaal gestemd en worden automatisch hernieuwd. In Tunesië krijgt men hetzelfde schema: hier zoals elders drukt de president zijn stempel op het parlementaire werk. Nemen wij bv. de investeringskredieten. De Nationale Vergadering beperkt zich ertoe die kredieten globaal te bepalen. De president verdeelt de kredieten naargelang de economische noodwendigheden. Hij beschikt dus over een groot appreciatievermogen. In Algerije wordt het budget door de Assemblée Populaire goedgekeurd. Meer bijzonderheden worden hier niet verstrekt.

* * *

In geen enkel van de drie landen heeft de regering de investituur nodig van het parlement. Een nieuwe regering wordt door de eerste-minister of het staatshoofd aan het parlement voorgesteld, het programma wordt uitgelegd en ze kan aan de slag. In Marokko is het niet in de grondwet gepreciseerd dat de voorstelling van het regeerprogramma gevolgd wordt door een stemming, tenzij deze die volgt op het indienen van een motie van wantrouwen. De grondwettelijke praktijk wijst echter uit dat op de voorstelling nooit een stemming volgde.

Maar kan het parlement zijn vertrouwen onttrekken aan het staatshoofd, aan de regering? Aan het staatshoofd: in geen enkel opzicht, in geen enkel land. In Marokko gaat het zelfs zo ver dat de grondwet bepalingen inhoudt die de koning beschermen tegen elke vorm van kritiek. Het volstaat niet dat de persoon van de koning als

onschendbaar en heilig wordt verklaard. De parlementsleden verliezen hun immuniteit reeds voor opinies die van een gebrek aan eerbied voor de koning getuigen. Voor die motieven kunnen zij, zonder toelating van de Kamer, aangehouden en gevonnist worden. De vage notie van „d'atteinte au respect dû au Roi", vormt een ernstige bedreiging voor de parlementsleden.

Aan de regering? Het parlement controleert theoretisch in de drie landen de tenuitvoerlegging door de regering van het beleid, zoals het werd uitgestippeld door de president. Deze controle kan tot verschillende consequenties leiden naargelang het beschouwde land. In Algerije strekt de grondwettelijk georganiseerde controle ertoe de conformiteit te verzekeren van het staatsoptreden en dat van alle staatsorganen met de opties van het Nationaal Charter; de goede aanwending na te gaan van de middelen ter beschikking gesteld voor 's lands ontwikkeling. De assemblee deelt in deze controle door op het einde van elk boekjaar een goedkeuringswet te stemmen. Daarenboven mogen de volksvertegenwoordigers geschreven vragen richten aan de regering, haar interpelleren m.b.t. actuele problemen; een debat over buitenlandse politiek, dat geopend werd op verzoek van de president of van de voorzitter van de assemblee, afsluiten met een resolutie; onderzoekscommissies instellen. Van dit laatste middel wordt veel verwacht en zeker m.b.t. het beheer van de socialistische ondernemingen. Maar in de andere middelen wordt niets anders gezien dan evenveel mogelijkheden voor de parlementsleden om hun aanhankelijkheid aan het staatshoofd te betuigen, tenzij de president ze aanwendt om bepaalde handelingen of bepaalde ministers aan te klagen [52]. In het algemeen gesproken: sanctioneren zit er niet onmiddellijk in. Dit is volkomen begrijpelijk in een assemblee waarvan de leden op voorstel van het F.L.N., waartoe ook de regeringsleden behoren, zijn verkozen.

In Tunesië gaat men, in de theoretische orde, een stap verder. Indien de tenuitvoerlegging niet strookt met 's lands beleid, kan de Nationale Vergadering eerst en vooral de aandacht van de president trekken op het regeringsbeleid en vervolgens de verantwoordelijkheid van de regering op het spel zetten d.m.v. een motie van wantrouwen. Indien de motie goedgekeurd wordt, biedt de regering haar ontslag aan. Daartegenover staat dat de president op zijn beurt de Nationale Vergadering mag ontbinden. Hetgeen wel een voldoende rem blijkt te zijn op de bevoegdheid van de assemblee. De partijwerking zwakt dit recht ook volledig af. In Marokko kan het

parlement de regering door de goedkeuring van een motie van wantrouwen ten val brengen. De motie is slechts ontvankelijk zo ze is ondertekend door 1/4 van het aantal volksvertegenwoordigers. De motie dient goedgekeurd te worden door de absolute meerderheid van de parlementsleden. De regering die opvolgt kan binnen het jaar niet ten val gebracht worden. Hierbij dient men ook te bedenken dat deze bepaling de koning toelaat om dezelfde ministers te benoemen die door het parlement werden afgekeurd.

VI. BESLUIT

De concentratie van macht in handen van het staatshoofd vloeit voort uit de historische omstandigheid van de dekolonisatie. De overheersende positie van de leider van de nationale beweging werd ingebouwd in het theoretisch schema, versluierd echter door een westers grondwettelijk woordgebruik, waardoor als het ware aangepikt wordt bij de westerse ,,democratische" traditie. Wat betekenen de woorden ,,de soevereiniteit behoort aan het volk" in het licht van de vastgestelde machtsconcentratie anders, dan een versluiering van de werkelijkheid? Zelfs in de zgn. liberale democratieën kunnen zij niet langer verhullen dat de macht door enkele personen uitgeoefend wordt. Het verschil met de Maghreblanden, buiten het feit dat het om Derde Wereld-landen gaat, is dat de macht een gelaat heeft gekregen, dit van de monarch, koning of president. Het theoretisch schema stuurt centripetale impulsen uit, om op haar beurt beïnvloed te worden door de politieke praktijk. Dit proces van machtsconcentratie wordt nog versterkt en gekleurd door de Islam, door de crisissituatie. De ten top doorgevoerde concentratie van macht culmineert — onvermijdelijk — in een personificatie van de macht; een toestand die niet onwelgevallig is aan het grootste deel van de bevolking, onder dit voorbehoud dat de leider in voorkomend geval even gemakkelijk als hij aanvaard en ingehaald werd, uitgespuwd wordt. Wij menen voldoende aangetoond te hebben aan de hand van het theoretisch schema, dat een politiek onverantwoordelijk staatshoofd een uitermate sterke positie inneemt in het staatsbestel van de drie landen. Hij zit werkelijk op de top van de machtspyramide van waarop hij alle hefbomen van de macht hanteert. Hij benoemt en ontslaat de regering; hij beschikt over de administratie; hij is legeraanvoerder; hij verklaart de oorlog; hij kondigt de noodtoestand af; hij beschikt, daadwerkelijk of doorheen

de eerste-minister, over het legislatief initiatiefrecht; hij beschikt over de verordeningsbevoegdheid, die zeer uitgebreid is aangezien het domein van de wet beperkt is; hij is belast met de uitvoering van de wetten; hij beschikt over een uitgebreide delegatie van wetgevende bevoegdheid. En als ultima ratio (regis) kan hij beroep doen op het volk. Kortom: de monarch, koning of president, regeert het land omringd door een trouwe hofhouding, die hij in een tactisch spel uitspeelt, ten einde zich te kunnen handhaven boven de rivaliserende groepen. Dit geldt evenzo in Tunesië als in Marokko, echter minder in Algerije. Men dient de wijzigingen in de regeringssamenstelling maar na te gaan. Personen worden opgenomen en afgestoten alsof het om een spel gaat. En toch blijft het machtscentrum personen aantrekken, gretig om in het licht te staan, om te delen in de almacht van de leider. Wellicht in de hoop dat het met hen anders wordt... De duizendjarige ervaring met macht heeft ons blijkbaar nog altijd niets geleerd.

[1] M. Flory et R. Mantran: *Les régimes politiques des pays arabes*, Parijs, P.U.F., 1968. M. Flory: „Consultation et représentation dans Le Maghreb Indépendant", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1962, blz. 11-34. In dit laatste artikel stelt M. Flory terecht: „Si un pays peut se donner la Constitution de son choix, il n'est pas libre de définir arbitrairement son régime; celui-ci découle de la nature des choses; il est la résultante de tout un contexte qu'il est impossible d'ignorer" (blz. 17).

[2] Ten einde misverstanden te vermijden wijzen wij erop dat de Islam meer is dan een godsdienst. Het is een sociale gedraging waarin het geestelijke en het wereldlijke zo nauw ineengestrengeld zijn dat de idee zelf dat beide aspecten kunnen onderscheiden worden, naar voor komt als een typisch westerse visie. Het is een cultuur, een politiek, een partij.

[3] Ali Cabd Al-Rāzeq: „Le califat comme institution politique", in *La pensée politique arabe contemporaine*, Parijs, ED. du Seuil, 1970, blz. 60-71. L. Milliot: *Introduction à l'étude du droit Musulman*, Parijs, Receuil Sirey, 1953, blz. 46-96.

[4] Wat is nu precies de draagwijdte van de erkenning van de Islam als staatsgodsdienst? Zij betekent alleszins niet dat de Islam de enige toegelaten godsdienst is, vermits in de Maghreblanden de vrijheid van eredienst gewaarborgd is. Het betekent evenmin echter dat de andere godsdiensten op gelijke voet worden geplaatst met de Islam. De Islam wordt omringd met voorrechten die niet aan de andere godsdiensten worden toegekend. Impliceert het verheffen van de Islam, vraagt Yadh Ben Achour („Islam et constitution", *Revue Tunisienne*, 1974, blz. 113-120) zich af dat de staten hun wetgeving met het Muzulmaans recht dienen te conformeren of enkel dat de staten de Islam dienen te subsidiëren? Evenveel vragen waarop geen sluitend antwoord kan worden gegeven. Enkel toch dit. De leiders verlaten het kader van het Muzulmaans recht telkens wanneer het hun past. Zij vinden wel hier of daar een uitspraak in de Koran om hun attitude te verrechtvaardigen. Hun gedrag verschilt in grote trekken in niets van dat van onze leiders. Hoe verhoudt de erkenning van de

Islam als staatsgodsdienst zich tot de nationaliteit? Strikt genomen zou enkel aan Muzulmannen de nationaliteit van de drie landen kunnen toegekend worden. Nochtans werd geopteerd voor de territoriale band om de nationaliteit te bepalen. Derhalve gelijkheid voor alle inwoners zonder onderscheid van godsdienst. De vereiste die kleeft aan de hoedanigheid van staatsgodsdienst zet zich slechts door in de aanduiding van het staatshoofd. De gelijke toegang tot het openbaar ambt is omzeggens overal theoretisch erkend. Kortom: de erkenning van de Islam als staatsgodsdienst heeft niet tot gevolg de identificatie van de burgerlijke orde met de godsdienstige gemeenschap.

[5] Behoort tot de gemeenschap van de gelovigen iedereen die de getuigenis (shahâda) aflegt dat er geen God is buiten Allah en dat Mohammed zijn profeet is.

[6] C. Palazzoli: ,,Existe-t-il une spécificité du pouvoir dans les pays arabes", in *Mélanges G. Burdeau*, Parijs, R. Pichon et R. Durand-Auzias, 1977, blz. 728-729.

[7] ,,Niemand raadpleegde meer zijn gezellen dan de profeet" (Soera 3, 153).

[8] De Libysche grondwet onder Koning Iddris stelde dit plechtig: ,,La souveraineté appartient à Dieu". De grondwetten van de drie landen zijn derhalve in flagrante tegenspraak met de Muzulmaanse soevereiniteitsopvatting. In de drie landen wordt het volk of de natie drager van de soevereiniteit. Dit betekent dat het hoogste gezag zijn wortels heeft in het sociaal lichaam zelf. Niet in God. Het sociaal korps wordt derhalve de basis en de generator van de juridische orde. Doorheen de vertegenwoordiging, meet de staat zich de vrijheid toe om de bestaande orde te behouden, geheel of gedeeltelijk te wijzigen. Wij staan derhalve tegenover twee tegengestelde beginselen. Het eerste bevestigt de onderwerping van de positieve juridische orde aan een hogere orde; het tweede bevestigt de soevereiniteit. Hoe beide verzoend worden? Om daarop te antwoorden dient men de wetgeving van de drie landen te onderzoeken ten einde de conformiteit ervan met het Muzulmaans recht te onderzoeken. Het blijkt dat slechts op een terrein nl. dat van het personeelsstatuut, het Muzulmaans recht zich kan handhaven, al worden ook hier inbreuken waargenomen. Tunesië is het land dat zich op de weg van modernisering het verst waagt.

[9] Algerije: L'Islam est la religion de l'Etat (art. 2); Pour être éligible à la Présidence de la République il faut être (...) de confession musulmane (art. 106); La Révolution culturelle a notamment pour objectifs:
c) d'adopter un style de vie en harmonie avec la morale islamique et les principes de la Révolution socialiste, tels que définis par la Charte nationale (art. 19).
Aucun projet de révision constitutionnelle ne peut porter atteinte:
1° (...)
2° à la religion d'Etat (art. 195).
Marokko: L'Islam est la religion de l'Etat,... (art. 6); La devise du Royaume est Dieu, La Patrie, Le Roi (art. 7); Le Roi, Amir Al Mouminine,... veille au respect de l'Islam (art. 19); La forme monarchique de l'Etat ainsi que les dispositions relatives à la religion musulmane ne peuvent faire l'objet d'une révision constitutionnelle (art. 101).
Tunesië: Préambule: Au nom de Dieu, Clément et miséricordieux! (...) Nous, représentants du Peuple Tunisien Libre et souverain, arrêtons par la grâce de Dieu la présente Constitution. (...) Sa religion est l'Islam,... (art. 1). Le Président de la République est le Chef de l'Etat. Sa religion est l'Islam (art. 30). Bovendien leggen de staatshoofden op het ogenblik van de machtsoverdracht een godsdienstige eed af.

[10] Aangehaald in ,,Situation Actuelle de l'Islam Maghrébin", *Maghreb*, 1971, nr. 47,

blz. 33. Deze attitude verklaart het feit dat de preambule van de Tunesische grondwet eerst proclameert de wil van Tunesië om trouw te blijven aan de menselijke waarden die het gemeenschappelijk patrimonium uitmaken van de volkeren en pas daarna de bezorgdheid uitdrukt om ,,trouw te blijven aan de leer van de Islam". Wij wijzen in dit verband tevens op de laïciserende maatregelen die in Tunesië werden genomen t.a.v. het personeelsstatuut waardoor duidelijk afstand werd genomen van het Muzulmaans recht; t.a.v. de hervorming van het onderwijs waardoor de koran-scholen opgeheven werden.

[11] Le Monde, 15 februari 1978. In dezelfde zin maar minder categoriek:
J. DUPONT: ,,Constitution et consultations populaires au Maroc", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1970, blz. 168-169.

[12] Dit strookt niet altijd met de bedoelingen van de leider(s). Zo kadert een uitspraak van BEN BELLA, ,,qu'il n'y a pas de place dans ce pays pour la bourgeoisie, pour ces 4 à 5 % d'hommes qui ont trouvé le moyen d'amasser des fortunes" (rede van 21 april 1963), in geen geval met het umma-beginsel.

[13] In de drie landen kunnen daarvan voorbeelden aangehaald worden. Als gekendste geven wij op: BEN YOESSEF in Tunesië (voor bijzonderheden: C.H. MOORE: *Tunisia since independence*. Berkeley & L.A., U.C.P., 1965, blz. 61-70) en M. BEN BARKA in Marokko (voor bijzonderheden: A. BEN BARKA: *El Medhi BEN BARKA, mon frère*. Parijs, R. Laffont, 1967).

[14] B. CUBERTAFOND: ,,Réflexions sur la pratique politique algérienne", *Maghreb*, 1975, nr. 69, blz. 31.

[15] M.P. ROY: *Les régimes politiques du Tiers Monde*, Parijs, R. Pichon et R. Durand-Auzias, 1977, blz. 238.

[16] M. CAMAU: ,,Les institutions politiques des Etats Maghrébins postcoloniaux", in *Introduction à l'Afrique du Nord contemporaine*, Parijs, C.N.R.S., 1975, blz. 255-282.

[17] Wij gaan op de kwestie zelf van de onderontwikkeling niet in, daar zij gedeeltelijk ondervangen wordt door de crisitheorie. Slechts dit: de drie landen die volop in de onderontwikkeling zitten, streven ernaar om uit deze situatie te geraken. Die strijd vereist een sterk regime. De concentratie van macht wordt beschouwd, en dit geldt voor de gehele Derde Wereld, als een krachtige hefboom. Enkele bepalingen van de grondwet staan in het teken van de wil om uit de vicieuse cirkel van de onderontwikkeling te breken. Zo wordt een sterk regime opgebouwd dat in staat is het volk te mobiliseren en om het zware en langdurige offers op te leggen. Dit alles gaat gepaard met een afbouw van wat wij gemeenlijk onder democratie verstaan. Paradoxaal, blijven de grondwetten hameren op de individuele vrijheden. Want zo de staten vreemde hulp van de westerse landen dienen te bekomen, is het noodzakelijk zich een democratisch imago aan te meten.

[18] J. & J. AUBIN: ,,Le Maroc en suspend", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1964, blz. 75.

[19] De andere partijen, of het gaat nu om de Parti démocratique de l'Indépendance (P.D.I.) of om de Parti du Peuple Marocain (P.P.M.), dienen als te verwaarlozen beschouwd te worden, gezien hun gering contact met het volk, hun gering ledenaantal en hun totaal gemis aan doctrine.

[20] A. NOUSCHI: ,,Histoire, politique et légitimité au Maghreb", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1971, blz. 17.

[21] Als front van nationalistische krachten ontsnapte ook de Istiqlal niet aan het gebrek aan homogeniteit waarop A. HAURIOU (*Les institutions et la politique des pays sous-développés qui ont accédé à l'indépendance*, Parijs, cours de droit, 1958-1959, blz. 212) in treffende bewoordingen heeft gewezen: ,,L'homogénité de ces partis dominantes est forcément fragile. L'unité d'une formation qui, dans la période coloniale, avait pour objectif l'indépendance, était une unité contre, qui, par son caractère négatif, permettait de souder des tendances diverses. Un parti de gouvernement, au contraire, doit avoir une unité pour, ce qui implique nécessairement, au fur et à mesure des évènements, des choix opérés en commun et par conséquent des dissensions ou des oppositions possibles".

[22] U.N.F.P.: Union Nationale des Forces Populaires. De partij werd op 6 september 1959 gevormd door een afscheuring van de Istiqlal. Zij stond onder leiding van M. BEN BARKA, die later vermoord werd door generaal OUFKIR en leden van de Franse inlichtingendienst.

[23] J.J. REGNIER: ,,Monarchie et forces politiques au Maroc", in *Introduction à l'Afrique du Nord contemporaine*, blz. 347. Het ,,Nationaal Bevrijdingsleger", dat een korte maar hevige strijd had gevoerd tegen de Franse bezettingstroepen en dat voornamelijk uit Istiqlal-leden samengesteld was, werd gedeeltelijk ontbonden, terwijl de betrouwbare leden ervan bij het ,,Koninklijk Leger" werden ingelijfd.

[24] J. LACOUTURE: ,,Le pouvoir politique dans le Tiers Monde", in *La Politique*, Parijs, Hachette, 1971, blz. 473.

[25] J. WATERBURY: *The commander of the faithful. The moroccan political elite. A study in segmented politics*. New York, Co. U.P., 1970, blz. 147.

[26] J. DUVIGNAUD: ,,L'Idéologie nationale en Tunisie", in *Sociologie de la ,,Construction nationale" dans les nouveaux Etats*, Brussel, U.L.B., 1968, blz. 249.

[27] A. ZGHALL: ,,Construction nationale et nouvelles classes sociales en Tunisie", in *Sociologie de la ,,Construction nationale" dans les Nouveaux Etats*, blz. 132.

[28] A. NOUSCHI, *op. cit.*, blz. 12.

[29] De kieswet was gebaseerd op het systeem van de meerderheidslijsten met één stemronde. Dit werkt ten voordele van de grote politieke formaties. Daarenboven werd het land verdeeld in vrij grote kiesomschrijvingen, zodat het voor lokaal populaire personen veel moeilijker werd om op te tornen tegen het Nationaal Front.

[30] Met historische leiders worden de vrijheidsstrijders bedoeld die op 1 november 1954 de bevrijdingsoorlog ontketenden. Worden als zodanig gekwalificeerd AIT AHMED, BEN BELLA, BEN M'HEDI, BEN BOULAID, BITAT, BOUDIAF, DIDOUCHE, KHIDER, KRIM.

[31] L. FOUGERE: ,,La constitution Algérienne", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1963, blz. 20.

[32] 1. La Loi Constitutionnelle du 1er juillet portant amendement de l'article 29 de la Constitution, J.O.R.T., 2/7/1965.

2. Loi Constitutionnelle n° 75-13 du 19/3/1975, portant amendement des articles 40 et 51 de la constitution, J.O.R.T., 18-21/3/1975.

3. Loi Constitutionnelle n° 76-37 du 8/4/1976, modifiant et complétant la Constitution du 1/6/1959, J.O.R.T., 9-13/4/1976.

[33] M. CAMAU: „L'Evolution du droit constitutionnel au Maroc depuis l'indépendance", *Jahrbuch des Offentlichen Recht der Gegenwart*, 1972, blz. 383-506. J. DUPONT: „Maroc 1972: L'impasse ou l'aventure", *Maghreb*, 1972, nr. 50, blz. 38-44. J. DUPONT: „Constitution et consultations populaires au Maroc", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1970, blz. 163-194.

[34] L. GRAVIER: „Le mouvement des indépendants dominera la nouvelle assemblée", *Le Monde*, 7.6.1977. Zie ook: „Bulletin de l'étranger: un parlement pluraliste au Maroc", *Le Monde*, 7.6.1977.

[35] J. ROBERT: *La monarchie marocaine*, Parijs, R. Pichon & R. Durand-Auzias, 1963.

[36] M. GUIBAL: „La forme du gouvernement marocain: la constitution du 31 juillet 1970", *Revue juridique et politique*, 1971, nr. 3, blz. 297-320. J.-P. LIMINANA: „La constitution marocaine du 31 juillet 1970", *Revue juridique et politique*, 1971, nr. 1, blz. 97-129.

[37] P. CHAMBERGEAT: „Bilan de l'expérience parlementaire marocaine", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1965, blz. 101.

[38] A. VAN MENSEL: „De grondwettelijke positie van de Marokkaanse Koning", *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen*, 1973, nr. 2, blz. 84-95.

[39] De grondwet werd op 28 augustus 1963 door de Constituante gestemd; op 8 september 1963 door het volk goedgekeurd en op 10 september 1963 afgekondigd en bekendgemaakt. Zij werd opgesteld door een kleine groep aangeduid door A. BEN BELLA. Het voorontwerp werd aan de kaders van het F.L.N. voorgelegd, om vervolgens te worden gedeponeerd in de nationale assemblée. L. FOUGERE: „La constitution algérienne", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1963, blz. 9.

[40] Voor bijzonderheden: D. BEKE: „De Algerijnse grondwet van november 1976. Een juridische afdruk van de politiek van Houari Boumediene", *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen*, 1977, nr. 6, blz. 338; 346-347. M. BEDJAOUI: „L'évolution institutionnelle de l'Algérie depuis l'indépendance", in *Corpus Constitutionnel*, T.I., Leiden, Brill, 1968, blz. 161-191.

[41] Voor de tekst van het Charter: *Charte Nationale 1976*, Algiers, République Algérienne Démocratique et populaire, 1976.

[42] De regering zoals ze werd gevormd en gewijzigd op 21 en 27 april 1977 wordt geleid door de president van de republiek, die tevens minister van landsverdediging is. Hij wordt wel bijgestaan door een minister-raadsman. Wellicht dient hieruit een eerste-minister te evolueren (Maghreb-Machrek, 1977, 77, blz. 93).

[43] Loi Constitutionnelle n° 76-37 du 8 avril 1976, J.O.R.T., 9-13 avril 1976, Zie ook E. COHEN-HADRIA: „La révision de la constitution tunisienne", *Maghreb*, 1976, nr. 73, blz. 4-7.

[44] Daaruit volgt nog niet dat de ministers de eerste medewerkers van de koning zijn. Er zijn zelfs redenen om daaraan te twijfelen, zoals de praktijk tijdens de uitzonderingstoestand aantoont. Tijdens deze periode greep de koning vaak naar de techniek van de delegatie. Nochtans ging het hier steeds, behoudens m.b.t. het reglementeren van het alcoholverbruik en de kansspelen om delegatie van handtekening, hetgeen geen afstand van bevoegdheid impliceert. Hoogst merkwaardig wordt het wanneer men vaststelt dat de voornaamste beneficiant ervan niet de eerste-minister, maar de directeur-generaal van het koninklijk cabinet was, die op permanente wijze

bevoegd werd om bepaalde verordenende beslissingen te ondertekenen. De eerste-minister kreeg zodanige delegatie niet. Derhalve kwam de directeur-generaal in rang hoger te staan dan de eerste-minister.

[45] In zijn reeds geciteerde studie (blz. 350) schrijft D. BEKE terecht dat in Algerije de militaire macht een fundamentele rol speelt in de politiek, daar de president van de republiek ook rechtstreekse bevelhebber van het leger is en de functie vervult van minister van landsverdediging. Hetgeen een duidelijke versterking betekent voor de presidentiële macht. Deze opmerking geldt ook voor Marokko ; in mindere mate voor Tunesië.

[46] M. ROUSSET : ,,De l'indépendance du pouvoir judiciaire au contrôle de l'administration. A propos d'une récente décision de la Cour Suprême du Maroc'', *Revue Juridique et Politique*, 1970, blz. 541-542.

[47] Rede uitgesproken door de eerste-voorzitter van het opperste gerechtshof op 27 oktober 1970.

[48] J. GARAGNON et M. ROUSSET : *Droit administratif marocain*, Rabat, Ed. La Porte, 1975, blz. 50.

[49] R. KRANENBURG : *Algemene staatsleer*, Haarlem, Tjeenk Willink en Zoon, 1949, blz. 118.

[50] Voor de verkiezingen van februari 1977 werden door het F.L.N. voor iedere te begeven zetel, drie kandidaten voorgesteld, hetgeen een zekere keuze toelaat. Zie Ordonnance nr. 76-13 du 29 décembre 1976 fixant les modalités d'élection des députés et, en particulier, leur nombre, les conditions d'éligibilité et le régime des incompatibilités, J.O.R.A., 9 janvier 1977 ; Ordonnance nr. 77-2 du 30 janvier 1977 modifiant l'article 7 de l'ordonnance nr. 76-113 du 29 décembre 1976, J.O.R.A., 6 février 1977.

[51] Loi n° 59-86 du 30 juillet 1956 relative à l'élection du Président de la République et des membres de l'Assemblée nationale werd afgeschaft door loi n° 69-25 du 8 avril 1969 portant code électoral J.O.R.T. 8-11-15/4/69.

[52] B. CUBERTAFOND : ,,La constitution algérienne du 22 novembre 1976'', *Maghreb*, 1977, nr. 75, blz. 73.